

Ю. М. ЧУБА (викладач)
Горлівська ЗОШ І-ІІІ ступенів № 49

ОСОБЛИВОСТІ ФІЛОЛОГІЧНО ОБДАРОВАНИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті розглядаються особливості роботи з філологічно обдарованими старшокласниками. На підставі спостережень описуються показники пізнавального, мотиваційного та особистісного аспектів філологічно обдарованої особистості. Наведена характеристика філологічно обдарованих учнів з точки зору навчальної успішності передбачає необхідність побудови «індивідуальної психолого-педагогічної адреси» до кожної обдарованої особистості. Виявлені також форми та методи навчальної діяльності, яким віддають перевагу філологічно обдаровані старшокласники. Одним із найвпливовіших засобів, що впливає на світоглядну позицію філологічно обдарованого учня є художня література. А тому ця залежність має свої позитивні та негативні сторони, що відображаються на психічному, емоційному стані. Акцентується увага на навчальному закладі, як головному осередку, де відбувається становлення і розвиток особистості філологічно обдарованого учня.

Ключові слова: *філологічно обдаровані старшокласники, вікові особливості, пізнавальні інтереси, пізнавальний аспект, мотиваційний аспект, особистісний аспект.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. У сучасних умовах простежується стрімке зростання інтересу до обдарованих учнів, зокрема вивчення розумової та творчої обдарованості, розробці багатофакторних моделей обдарованості, вивчення вікових особливостей розвитку обдарованості, розробці принципів і методів ідентифікації обдарованих дітей, особливостей формування і розвитку його особистісної сфери тощо. Пошук форм і методів навчання та створення оптимальних сприятливих умов для розвитку становлять стратегічне значення в навчально-виховному процесі національної освіти.

У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року йдеться про розроблення цілісної системи виявлення та психологічно-педагогічного супроводження обдарованої молоді, забезпечення створення умов для її розвитку, соціалізації та подальшого професійного зростання та вивченні потреб та забезпеченні розвитку обдарованих дітей, розробленні індивідуальних методик організації їх навчання та соціалізації, проектуванні особистісно-розвивального середовища обдарованих дітей і молоді [9, с.2].

Аналіз останніх досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. У науковій площині проблема обдарованості характеризується безліччю теорій і підходів (Б.Г.Ананьєв, Д.Б.Богоявленська, В.А.Крутецький, Н.С.Лейтес, О.М.Матюшкін, В.О.Моляко, С.Л.Рубинштейн, Б.М.Теплов, В.Д.Шадріков, М.О.Холодна, Х.Гарднер, Дж.Гілфорд, Дж.Рензулі, Ч.Спірмен, К.Тейлор, Е.Торренс і багато інших). Проте на сьогодні універсального загальноприйнятого визначення поняття «обдарованість» не існує. А тому відсутні також і основні критерії її виявлення. Проте визначення категоріального апарату дослідження в бідній діяльності є першочерговим.

Прояви обдарованості є дуже багатогранними. Цій темі присвячено багато праць таких провідних учених, як Ю.З.Гільбуха, Е.А.Голубєва, Н.В.Гончаренко, В.М.Дружиніна, С.О.Ізюмової, В.Е.Чудновського. Розглядаючи широкий діапазон розуміння сутності обдарованості та її видів, можна стверджувати також про неоднозначність і утруднення у виявленні і розвитку такого виду обдарованості, як філологічна обдарованість, яка може бути віднесена як до інтелектуальної (теоретико-пізнавальної), так і до художньо-естетичного напрямку обдарованості. Виявленням, характеристикою особливостей розвитку, визначенням вікових особливостей філологічно обдарованих учнів займалися психологи П.К.Анохін, М.Арнаутов, М.Б.Берхін, Д.Б.Богоявленська, Л.С.Виготський, Л.Г.Жабицька В.П.Ягункова та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Особливої уваги заслуговують питання щодо роботи з філологічно обдарованими старшокласниками, визначення, виявлення і особливості розвитку яких є ключовими факторами, що впливають на цілу низку таких факторів, як навчальна діяльність, професійна спрямованість, життєва позиція, становлення особистості.

Формулювання цілей статті. Метою статті є розкриття особливостей філологічно обдарованих старшокласників у пізнавальному, мотиваційному та особистісному аспектах, а також

характеристика навчальної діяльності, враховуючи вікові особливості філологічно обдарованих учнів задля виявлення та розвитку філологічної обдарованості в учнів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Змістові компоненти філологічної обдарованості є міждисциплінарними і вивчаються в педагогіці, психології, лінгводидактиці та психолінгвістиці. Але головним виступає педагогіка, що займає провідну роль у розвитку пізнавальної сфери філологічно обдарованої дитини і вивчає дивергентне мислення з точки зору загальних закономірностей продуктивності інтелектуальної та творчої діяльності особистості.

До факторів, які прямо чи опосередковано свідчать про наявність здібностей і характеризують філологічно обдарованого учня можна віднести наступні:

I. Пізнавальний аспект:

- загальний розвиток мовлення (гарна дикція; уміння висловлюватися, переказувати рідною мовою; швидка мовленнєва реакція на питання; багатство словникового запасу; правильність і різноманітність граматичних форм та синтаксичних конструкцій, правильна вимова з інтонаційним забарвленням);

- переважання дивергентного мислення над конвергентним;
- швидкість в оволодінні комунікативною ситуацією;
- оригінальність мислення;
- асоціативність мислення;
- невисока критичність мислення;
- гнучкість мислення;
- креативність мислення;
- переважання наочно-образного мислення над словесно-логічним і

наочно-дієвим;

- здібності до емоційно-оціночної діяльності;
- інтелектуальна ініціатива;
- легкість у вивченні іноземних мов (лінгвістична обдарованість);
- швидкий темп мовлення;
- образне мовлення, символічність;
- продуктивність вербальної пам'яті;
- мовленнєва інтуїція;
- активна творча уява (виступає в тісному зв'язку із мисленням);
- спостережливість;
- помірна концентрація уваги (фактор акумуляції).

II. Мотиваційний аспект:

- потреба у творчості (написання літературних творів, створення мелодій, малювання тощо);

- потреба у самоактуалізації (досягається через створення власних творчих продуктів);
- перевага внутрішньої мотивації над зовнішньою;
- пізнавальна спрямованість;
- інтелектуальна потреба.

III. Особистісний аспект:

- позитивна Я-концепція;
- безпосередність емоційних проявів;
- підвищена чутливість, співчутливість;
- здатність до глибоких переживань.

Враховуючи вікові особливості філологічно обдарованих старшокласників, можна стверджувати, що їхня навчальна діяльність в старших класах (10-11) набуває якісно нових рис. Володіючи творчим, абстрактним мисленням, в залежності від психічного складу натури, вони обирають тільки те, що для них складає найсуттєвіші цінності і виступає провідним мотивом. Це може бути демонстрація своєї індивідуальності й неповторності: написання власних літературних текстів у віршованій та прозовій формі (частіше – віршів, оповідань, шаржів, сценаріїв), участь у шкільних інсценівках і виставах; виразна інтонація мовлення, зміна тону і темпу мовлення. У навчально-виховній діяльності філологічно обдарований старшокласник легко справляється з рецензуванням відповідей, творчих робіт однокласників; доповнює відповіді інших учнів, намагаючись висловити власні погляди; активно обмінюється самостійно здобутою інформацією серед однокласників; швидко реагує на несподівані запитання вчителів і учнів і так само оперативно ставить запитання іншим. Поглиблення навчального матеріалу висуває до таких учнів більш високі вимоги та вимагає від них

достатнього та високого рівня понятійного, наукового мислення. Саме невміння, а не бажання вчитись у таких умовах стають головним бар'єром неуспішності більшості школярів. Особливо гостро ця проблема стоїть в профільних класах (гуманітарний профіль, філологічний профіль). Тому необхідно розглянути весь комплекс форм та методів роботи з філологічно обдарованими старшокласниками для виявлення якісних показників пізнавальної активності учнів, особливо на уроках мови і літератури.

Пріоритетним в таких класах є введення до навчальної програми предметів гуманітарного, філологічного циклу (українська мова, українська література, російська мова, світова література, англійська мова, французька мова тощо), на вивчення яких заплановано велику кількість годин.

З точки зору навчальної успішності філологічно обдарованих старшокласників можна виділити декілька особливостей їх характеристик:

1. відбувається різке погіршення навчальних досягнень з інших предметів; навчальні досягнення з філологічних наук залишаються на високому рівні;

2. через надмірне перенавантаження профільним предметом, участь у різноманітних конкурсах, змаганнях, олімпіадах учень не встигає виконувати заданий учителем обсяг навчального матеріалу і навчальні досягнення з предметів гуманітарного циклу значно погіршуються; навчальні досягнення з інших предметів залишаються стабільно незмінними;

3. через якість та рівень викладання профільних предметів, особистість учителя та інші особисті фактори філологічно обдарований старшокласник втрачає особистий інтерес до предметів гуманітарного циклу і має середній або низький рівень навчальних досягнень; навчальні досягнення з інших предметів на середньому рівні;

4. сильна мотивація, наполегливість і старанність, які проявляє філологічно обдарований старшокласник, дозволяють йому мати високий і достатній рівень знань з усіх навчальних дисциплін.

Старший шкільний вік сприятливий для розвитку не тільки художньо-образного, музикального та літературного мислення, а й наукового, конструктивно-технічного, математичного мислення. Тому всебічна підтримка і розвиток усіх здібностей та задатків старшокласників повинні стати першочерговою задачею у роботі з обдарованими дітьми для вчителів і психологів. Завдяки гармонійному розвитку пізнавальних інтересів, позитивного відношення до навчальної діяльності, стійкої мотивації до саморозвитку можна досягти подальшого розвитку довільності пізнавальних інтересів у філологічно обдарованих старшокласників.

Одним із основних видів діяльності підлітка є навчання, тому він віддає перевагу тим видам навчальної діяльності, до яких має інтерес та здібності. В свою чергу досягнення в навчанні, на думку старшокласника, підвищують його самооцінку і посилять значущість його особистості в очах оточуючих: однокласників, друзів, учителів, батьків. Особливо активно та творчо філологічно обдарований старшокласник буде проявляти себе на уроках гуманітарного циклу. Особливо приваблюють філологічно обдарованих старшокласників такі форми навчальної діяльності:

1. Самостійна, пошукова та дослідницька робота як на уроках, так і в позаурочній діяльності. У старшому шкільному віці учні відмовляються від допомоги дорослих і демонструють власну виключність, індивідуальність. Форми та методи роботи: дослідницькі та пошукові завдання, лінгвістичні ігри, мовні спостереження і досліди, пошук фактів, робота з різними джерелами інформації.

2. Завдання підвищеної складності. У старшій школі поєднання інтенсивного й екстенсивного навчання сприяє не тільки засвоєнню філологічно обдарованими старшокласниками базових знань і умінь здійснювати основні інтелектуально-лінгвістичні операції а й порівнювати, класифікувати, узагальнювати, виділяти головне тощо. Якщо обдарована дитина буде навчатися упівсили, то вона втратить здатність до опрацювання більш складніших питань і не буде готовою до більш напруженої роботи у ВНЗ. Форми та методи роботи: лінгвістичне експериментування, джиг-со, метод «прес».

3. Завдання, що випереджають розвиток. В обдарованих підлітків, зазвичай, обсяг знань перевищує вікову норму і вони несвідомо прагнуть до розширення знань, що виходять за межі школи. Підсвідомо у філологічно обдарованих учнів з'являється стійке прагнення до оволодіння новими, підчас складними знаннями. Форми та методи роботи: навчаючи – вчуся, снігова куля.

4. Завдання проблемного характеру. Проблемне навчання активізує мислення, спрямовує особистість на творчій пошук істини в процесі навчальної діяльності. Форми роботи: дискусії, проблемне питання, аналіз даних, асоціативний ряд.

5. Творчі завдання. Форми та методи роботи: написання фанфіків, сенканів асоціативні схеми, картинна галерея, творчі проекти, гра-драматизація.

6. Завдання на самовираження. Форми та методи роботи: альтернатива, класифікація, пінг-понг, коментатор, знайди помилку.

7. Саморозвивальне навчання. Основною мотивацією виступає пізнавальний інтерес і отримання задоволення від самостійного отримання знань, що особливо гостро виражається в старшому шкільному віці. Форми та методи роботи: індивідуальне створення гіпотез.

8. Завдання на розвиток критичного мислення. На думку М.Ліпмана технологія розвитку критичного мислення є «вміле відповідальне мислення, що дозволяє людині формулювати надійні вірогідні судження» [6, с.57]. Завдяки цій технології філологічно обдаровані старшокласники виробляють навички мислити критично і формувати незалежність суджень, а це можливо тільки якщо мислення носить суто індивідуальний характер. Форми та методи роботи: мозкова атака, незакінчене речення, подвійні щоденники, за – проти, займи позицію.

Специфіка навчання у старшій школі позитивно впливає на вироблення навичок самостійної діяльності філологічно обдарованих старшокласників. У навчальній діяльності переважають такі форми роботи як лекції, семінари, конференції, круглі столи, диспути, дискусії, практичні та лабораторні роботи тощо. Діяльність старшокласників приймає самостійний активний, творчий характер. Займаючись пошуковою діяльністю, вони удосконалюють володіння операціями розумової діяльності: відділяти головне від другорядного, систематизувати, класифікувати, порівнювати явища дійсності. Філологічно обдаровані старшокласники набувають досвід загальної поведінки, росту морального судження і соціальних переконань. Під час вивчення основ наук у школі, формування теоретичного і практичного мислення у них складається світосприйняття. У цьому віці філологічно обдаровані учні розглядають себе з позиції актуальності своїх філологічних здібностей у майбутньому.

На світоглядну позицію філологічно обдарованих старшокласників впливає, перш за все, художня література, яка є для них як джерелом знань, так і джерелом естетичної насолоди. Оперуючи емоціями, трактуючи дійсність абстрагованими образами, асоціаціями та почуттями ці суттєві ознаки значно відрізняють їх – «ліриків» («емоціоналістів») від «фізиків» («реалістів»). Із самого дитинства отримуючи насолоду і приражають від художнього слова, філологічно обдарований старшокласник відчужено ставиться до філологічно обдарований старшокласник однозначності й прямолінійності. Завдяки художньому слову він духовно і інтелектуально невичерпний і це дає змогу певним чином самостверджуватися і пристосовуватися до навколишньої дійсності. Через власні літературні твори (частіше поетичні), які дитина створює ще в ранньому віці, надалі вона розвиває свої ораторські здібності, має успіхи в школі, вивчаючи предмети гуманітарного циклу.

Але нерідко неможливість філологічно обдарованого старшокласника пристосуватися до законів сучасного прагматичного світу не дають йому змоги розвинути й вдосконалити свої здібності, породжують у ньому безліч комплексів, позбавляючи самоактуалізації й самовираження. Під час професійного самовизначення філологічно обдарований старшокласник все частіше замислюється над тим, де можуть знадобитись його філологічні здібності. Науково-технічний прогрес більше вимагає професіоналів технічних спеціальностей. Тому учень стоїть на розпутьті і не може обрати правильний шлях, де б він знайшов застосування своїм здібностям мовним і літературним здібностям. Відомий англійський філософ Джон Бернал колись сказав: «Повсякденне життя більшості людей мало чим би відрізнялось, якщо б із історії людства випав десяток-другий великих письменників, художників, музикантів» [7, с.95].

На вразливий емоційний характер філологічно обдарованого старшокласника впливають зовнішні події і викликані ними переживання, які завдяки нервово-психічній організації внутрішнього світу дитини і є ґрунтом для літературної творчості. Спостереження за станом людей, перегляд кінофільму чи прочитання літературних творів можуть бути представлені в уяві підлітка як образ відображення дійсності. А це, в свою чергу, зумовлює трансформацію ідеї, породжену творчою уявою філологічно обдарованого старшокласника, у власне мовлення, дії та вчинки або втілення в створені ним літературні образи. Тому бажано, щоб підсилена робота уяви обдарованої дитини сприймала різнопланові події (негативні й позитивні, гострі й конфліктні, нестандартні й передбачені). Це допоможе підлітку вільно керувати психічними процесами, відстежувати причинно-наслідкові зв'язки у просторі і власному внутрішньому світі.

Завдяки активній творчій уяві і вмінню класифікувати, підліток формує і виношує уявний ідеал, з часом вносячи корективи. Саме цей образ, наділений такими актуально важливими рисами, як самокритичність, впевненість, наполегливість, працелюбність, і буде слугувати йому взірцем для наслідування – те, що хоче виховати у собі філологічно обдарований старшокласник. В його творчій уяві вже склалися певні образи літературних героїв, їхні вчинки (за літературними творами, що вивчаються в старших класах), що наклали певні стереотипи на життєві ситуації. Їх можна класифікувати за тематикою: кохання і смерть («Ромео і Джульєтта», «Травіата», «Отелло»); подружжя

вірність і невірність («Анна Кареніна», «Трістан і Ізольда»); боротьба за владу і суперництво («Гамлет», «Макбет»); торжество молодого суперника («Гартюф», «Весілля Фігаро»); життя і перемоги героя («Робінзон Крузо», «Одіссея») [10, с.299].

Також літературні герої, які стали прозивними, формують у психіці філологічно обдарованого старшокласника низку типів образів, яких вони знаходять у дійсності: Герой-коханець (Дон-Жуан), Ворожка (Циганка), Благородний рицар (Дон-Кіхот), Безтурботний Любитель життя (Фальстаф), Свята невинність (Офелія), Біс (Мефістофель), Шукач пригод (Робінзон Крузо), Заздрісник (Яго), Скнара (Гобсек), Рокова жінка (Кармен), Ділова людина (Штольц) [10, с.299].

Як і будь-яка творча особистість філологічно обдарований учень здатен «переживати життя» літературних персонажів. Подібно до акторів, вони «грають» ці ролі не тільки в своїй уяві, а й переносячи їх у власне життя, одягнувши «чужі» маски.

Найголовнішим знаряддям філологічно обдарованих учнів є мова. Тонко відчуваючи її, вони легко опановують історичні зміни в історії мови. Одночасно насолоджуються і розуміють мову Т.Шевченка, Л.Українки, М.Гоголя, О.Пушкіна. Разом з тим сучасне життя диктує свої мовні норми: вживання сленгу, суржику, неологізмів. Тут помітна певна дистанція, що формує серед сучасних підлітків культуру мовлення, етикетні норми та правила. Філологічна обдарована особистість тонко відчуває красу мови, зберігає і шанує традиції літературної нормативної мови, уникаючи неприпустимі мовні звороти.

«Головним виховним засобом, - підкреслював Дж. Локк, - завжди будуть не роздуми, а приклад, осередок, оточення дитини» [8, с.749]. Тому саме школа, як виховний осередок, повинна стати домінантою, в якій, де б філологічно обдарований старшокласник зміг би як губка вбирати в себе цікаві та корисні образи зовнішнього світу, що так чи інакше відбиваються на чутливій емоційній сфері дитини і тим самим формують його ціннісне уявлення про світ.

Філологічно обдарованому старшокласнику потрібна надійна опора, яка б змогла відчути його внутрішній світ, запропонувати можливості розвитку, підтримку і створення умов для максимального розкриття його творчих здібностей.

Список використаної літератури

1. Акімова М.К. Психологическая служба школы [Текст] / М.К.Акімова, Е.М.Борисова, И.В.Дубровина. – М.: Международная педагогическая академия, 1995. – 222 с.
2. Алфимов В.Н. Творческая личность старшеклассника: модель и развитие [Текст]/ В.Н.Алфимов, Н.Е. Артемов, Г.В.Тимошко. – Киев-Донецк, 1993. – 64 с.
3. Анащенко Б.А. Литература в век научно-технической революции: кн. для учащихся [Текст]/ Б.А.Анащенко. – М.: Просвещение, 1979. – 112 с.
4. Бухлова Н.В. Плекаємо обдарованість. Крок перший: від діагностики до прогнозування [Текст] / За заг. ред. Ю.І.Соловйова, О.І.Чернишова. – Донецьк: Витоки, 2011. – 204 с.
5. Губенко О.В. Соціально-каталітичні умови розвитку обдарованої особистості [Текст]/ О.В.Губенко // Обдарована дитина. – 2009. – № 8. – С.2-10.
6. Н.П.Наволокова. Енциклопедія педагогічних технологій та інновацій [Текст] / Автор-укладач Н.П.Наволокова. – Х.: Вид. група «Основа», 2011. – 176 с.
7. Кон И.С. Психология старшеклассника: пособие для учителей / И.С.Кон. – М.: Просвещение, 1980. – 192 с.
8. Локк Дж. Сочинения; в 3 т. [Текст] /; Т.3. – М.: Мысль, 1988. – 412 с.
9. Національна стратегія розвитку освіти України на період до 2021 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>
10. Петрушин В.И. Психология и педагогика художественного творчества: учебное пособие для вузов [Текст] / В.И.Петрушин. – [2-е изд]. – М.: Академический проект; Гаудеамус, 2008. – 409 с.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2013

Ю. М. Чуба

Горловская ООШ І-ІІІ ступеней № 49

Особенности филологически одаренных старшеклассников

В статье рассматриваются особенности работы с филологически одаренными старшеклассниками. На основании наблюдений описываются показатели познавательного, мотивационного и личностного аспектов филологически одаренной личности. Приведенная характеристика филологически одаренных учащихся с точки зрения учебной успеваемости

предусматривает необходимость построения «индивидуального психолого-педагогического адреса» к каждой одаренной личности. Выявлены также формы и методы учебной деятельности, которым отдают предпочтение филологически одаренные старшеклассники. Одним из самых влиятельных способов, который влияет на мировоззренческую позицию филологически одаренного учащегося является художественная литература. Поэтому эта зависимость имеет свои положительные и отрицательные стороны, которые отражаются на психическом, эмоциональном состоянии ребенка. Акцентируется внимание на учебном заведении, как главной ячейке, где происходит становление и развитие личности филологически одаренного учащегося.

Ключевые слова: филологически одаренные старшеклассники, возрастные особенности, познавательные интересы, познавательный аспект, мотивационный аспект, личностный аспект.

Yu. Chuba

Horlivka GES of I – III stages № 49

Peculiarities of Philologically Gifted Senior Pupils

Peculiarities of the work with philologically gifted senior pupils are described in this article. On the basis of observations the indicators of cognitive, motive and personal aspects of a philologically gifted personality are described. The given description of philologically gifted pupils in terms of educational success presupposes the necessity of building an “individual psychological-pedagogical address” for each gifted personality. Also the forms and methods of educational activity which senior pupils prefer are shown. Fiction is one of the most influential methods which has an influence on the world outlook of philologically gifted pupils. This dependence has its positive and negative sides which affect psychological and emotional state. Attention is paid to educational establishments as chief centres where personalities of philologically gifted pupils form and develop.

Key words: *philologically gifted senior pupils, age peculiarities, cognitive interests, cognitive aspect, motive aspect, personal aspect.*